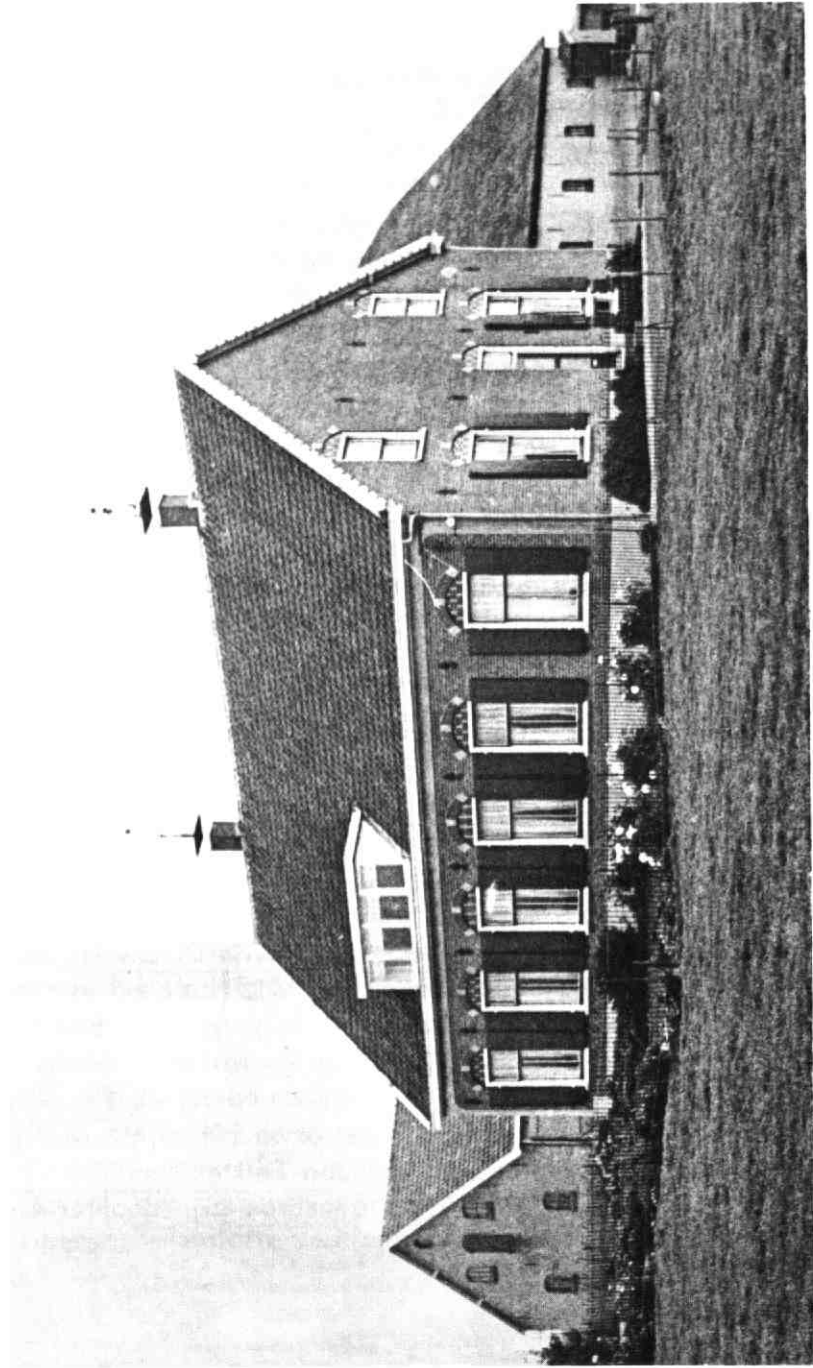

Verboden vergaderingen in het Krommerijgebied.

Dr. Dekker besloot zijn interessante lustrumrede "De kerk in het midden" (1) met het verhaal van de "paepsche stoutigheden" op 1 juni 1651 in Schalkwijk.

De stormachtige loop der gebeurtenissen daar, gevolgd door de smadelijke - zij het tijdelijke - aftocht van de Maarschalk met zijn dienaren om met versterkingen terug te komen ten einde de opstand te bedwingen, maakte dat de rechtszaak een cause célèbre werd. Al op 29 juli 1651 deed het Provinciaal Hof van Utrecht uitspraak tegen Jonker Adriaan Ram en nog in hetzelfde jaar verscheen het vonnis als pamflet bij twee verschillende drukkers; zowel Amelis van Paddenburgh, de ordinaris drukker der Staten, als de uitgevers Gijsbert van Zijll/Dirck van Ackersdijck dachten er blijkbaar wel aftrek voor te vinden.

Op 29 juli 1651 werden ook gevonnist: Peter Otten anders genaamd Peter de Reus (openbare geseling en acht jaar verbanning), Jacob Sweeren uit Schalkwijk (aan de kaak stelling, bijwoning der geseling van Peter Otten en drie jaar verbanning) en Tijman Aertsz. (2) uit Tull (bijwoning der strafpleging van beide delinquenten). Op 10 november 1651 vonniste het Hof Berend van Munster (met ontdekt hoofd, gevouwen handen en gebogen knieën God en Justitie om vergiffenis bidden en drie jaar verbanning), maar Peter Lamberts van Schalkwijk (3), zwager van Jacob Sweeren, stond - als burger der stad Utrecht - op 8 augustus 1651 terecht voor het stedelijk gerechtshof; het vonnis was er evenwel niet milder om (aan de kaak stelling en tien jaar verbanning). Dirk van der Horst, roomsch priester, Jan Jansz. de Bree en Justus Hallingh waren tijdig over de Lek ontkomen, daarom werden zij op 8 april 1652 bij verstek veroordeeld tot levenslange verbanning. Dirk van der Horst stierf in 1665 in de Gelderse Achterhoek, als pastoor van Wehl; deze plaats viel - als één van de Kleefse enclaves - buiten de rechtsmacht van onze republiek.

De boerderij "Het Wed" tussen Cothen en Werkhoven.
Foto van Brienen, Zeist.

Dit Schalkwijkse geval was niet het eerste in zijn soort in het gebied van de Krommerijn.

In 1629 worden twee soortgelijke gebeurtenissen - zij het minder dramatisch verlopen - vermeld in het archief van het Hof Provinciaal van Utrecht (4). Het is een dossiertje met veertien akten uit de jaren 1629-1639, afkomstig van de Raadsheer in 't Hof, mr. Jacob Zas, die als rechter met de afhandeling der affaires was belast. Het zijn verklaringen e.d. afgelegd door procureurs en advocaten van de Maarschalk en de beschuldigen.

De twee gevallen van "seeckere vergaderinghe van persoonen van de Roomsche religie tot exercitie van deselve" werden te samen behandeld, misschien omdat bij beide dezelfde priester betrokken was, en/of doordat ontdekking van de ene overtreding de andere aan het licht bracht ?

De plaats van het eerste misdrijf was de boerderij het Wed aan de Krommerijn, op de grens van Cothen en Werkhoven.

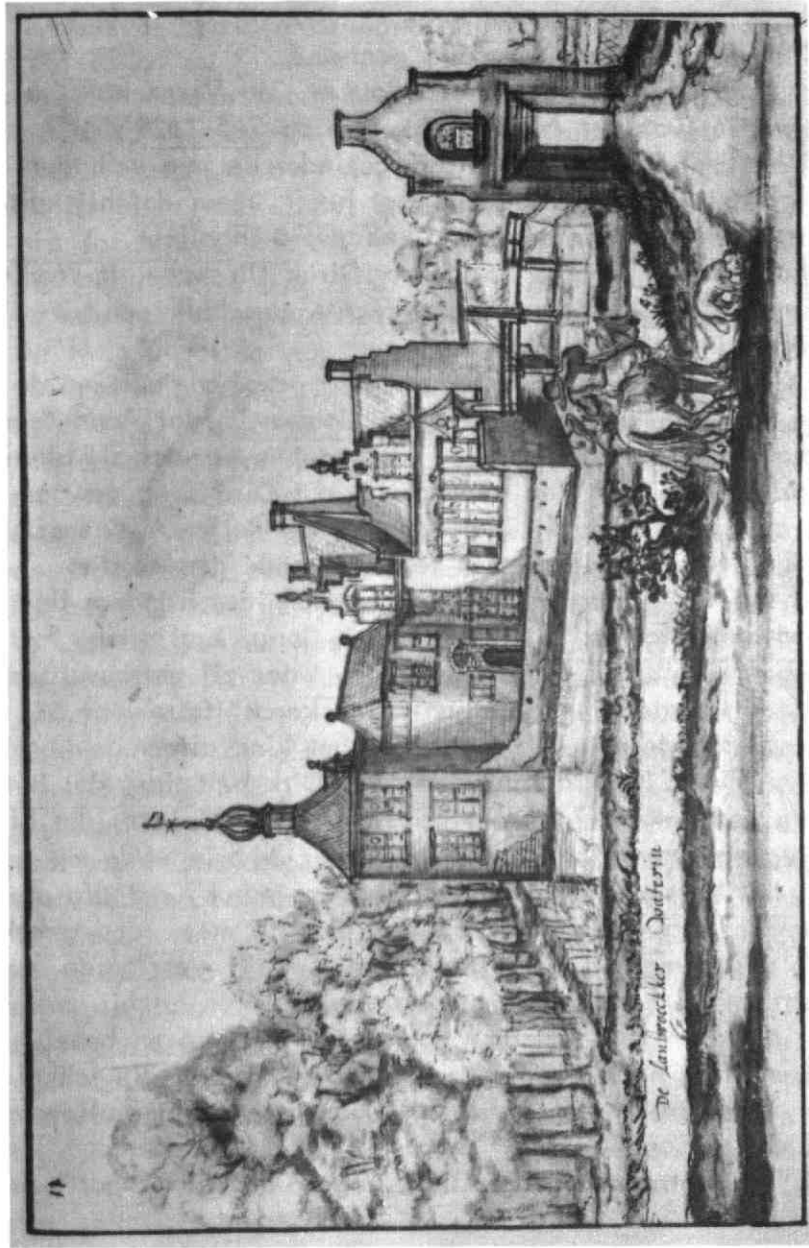
De bewoner van het Wed was Reijer Adriaenz., die in april 1611 te Utrecht gehuwd was met Anna Cornelisdr. Stultingh, maar zij wordt doorgaans als Anna Gerrits vermeld; waarom weet ik niet, verwarrend is het wel. Het waren gegoede boerenlieden, uit het testament van Anna's ouders, Cornelis Eelghiss. Stultingh en Henrickgen Dirck Gijsbertsdr. van 9-1-1612 (5), blijkt dat zij bij haar huwelijk f 3000,- had meegekregen, voor die tijd een zeer royale bruidschat. De Stultinghs bewoonden de dicht bij het Wed gelegen boerderij de Leemkolk; vanaf Elijs Dircxsoen Stultingh, al in 1398 vermeld en op 6-4-1415 beleend met een hoeve land op de Leemkolk te Werkhoven (6), gaat dit bezit in rechte lijn in de zesde generatie over op genoemde Cornelis Eelghiss. Stultingh. Deze was zelf op de boerderij de Coppel, even buiten Utrecht, gaan wonen (ingetrouwd bij zijn huwelijk met Henrickgen, die weduwe was van Jan Eersten van Schaijck?) en droeg de Leemkolk op 11-3-1615 over aan zijn dochter Anna.

Nakomelingen van Reijer en Anna bewoonden de Leemkolk en worden al spoedig Van de Leemkolk genoemd.

Het schijnt, dat Jonker Adriaen van Rossum, de Maarschalk van het Overkwartier van het Nedersticht, die op 2-5-1629 zijn aanklacht bij het Hof indiende, de roomsgezinden in hun verboden vergaderingen niet op heterdaad betrapt heeft, maar dat hij korte tijd na het gebeurde door een verklikker werd ingelicht.

Hiervoor komt dan in aanmerking zeker Dirck Dircksz. uit Werkhoven, die op 29-5-1629 op verzoek van Maarschalk een uitvoerige verklaring aflegt:

dat Anna Gerrits in 't Wed op bezoek was gekomen "kort na de verlossinge van zijn huijsffrouw Aeffgen Joosten"; dat Anna toen verzocht had het kind nog niet te laten dopen, omdat zij binnenkort een priester op het Wed verwachtte; dat Dirck, na gewaarshuwd te zijn door Hendrik, het zoontje van Reijer Adriaensz., met het kind "tusschen den lesten februarij ende den eersten Martij des snachts" naar het Wed was gegaan; dat hij daar de priester had aangetroffen "sijnde een kort, jong, bruijn man met een swart baertken"; dat deze hem vroeg, waar zij getrouwd waren, waarop hij antwoordde: "tot Cothen in de kerck" (dus voor de dominee), waarop de priester verklaarde het kind alleen te kunnen dopen, als zij voor hem hertrouwden, wat Dirk beloofde; dat het kind daarna gedoopt was en door hem naar huis gebracht; dat hij daarna teruggegaan was naar het Wed, waar de priester de mis had gedaan en het sermoen gehouden. Ik heb de indruk, dat die preek onze dirck niet erg geboeid heeft, maar dat hij meer rond gekeken heeft, wie er allemaal aanwezig waren, want hij verklaarde verder, dat er omtrent wel honderd mensen aanwezig waren en hij somt er dertig met naam en toenaam op, waarop hij plechtig en braaf besluit: "benefpens noch veel andere die daer waren, die ick niet en kenden, ende alsoo men gehouden is de waerheijt getuijgenisse te geven, des versocht zijnde, hebbe(ik) sulcx niet connen weijgeren." Tenslotte verklaarde Dirck nog na de dienst naar huis

Gezicht op Grunesteyn, gelegen langs de Langbroekerwatering onder
Nederlangbroek.

Tekening met patlood en zwartkrijt, c.1660, anoniem.
R.A. Utrecht Top. Atlas 1119.

gegaan te zijn, maar de volgende dag, "sonnendach smorgens", met zijn vrouw opnieuw naar het Wed was geweest, waar zij toen hertrouwd waren in het bijzijn van Reijer Adriaensz. en zijn vrouw en enige van diens familieleden.

Op 30-10-1632 herhaalde Dirck, die inmiddels naar Cothen was verhuisd, zijn getuigenis voor het Hof; zijn vrouw deed dit op 19-11-1632, blijkbaar aan de hand van een voorgelegde vragenlijst.

De volgende personen vermeldde Dirck in zijn Verklaring: Augustijn Janss uit Werkhoven met Elsijen, zijn vrouw, en Cornelis, zijn broer (7); Huijbert Gerrits van Overdam en zijn huisvrouw (8); vier kinderen van Adriaen Damen (9) in 't Goy, met name Thonis, Dirck, Anneken en Maijghen; twee zonen van Comelis Maesz., beiden Cornelis geheten (10); Joost, de zoon van Cornelis Joosten (11); Jan Thoniss, de zoon van de schoenmaker te Werkhoven; Thonis Claessen, de snijder in Werkhoven; Daem Cornelissoon van Coppelman, uit Werkhoven, met Dirck, zijn zoons zontje, en zijn broer, en de maagd Willemken; twee zoons Crijn Gijsbertss (12), de een genaamd Cornelis, in de wandeling Brandt, de ander zijn naam onbekend; Cornelis Goes en Thonis Cornelisz., beide wonende op Vloock onder Werkhoven; Cornelis Gerritss (13) uit Odijk; Cornelis Meusz., de zoon van Meus Claesz. (14); Cornelis Lamberts van Bemmelen en zijn zwager Cornelis Gerritss (15); Willem Arisse (16) en zijn moeder in de Osseweerd; Dirck, de zoon van Hendrick Huijbertss; Jan Cornelisz. (17) wonende buiten de Wittevrouwenpoort te Utrecht, zijnde de zoon van de Coppel, hij diende de Mis. Uit deze opsomming blijkt, dat de kerkgangers tot uit verre omtrek naar het Wed waren getrokken en dat velen door diverse familiebanden onderling verbonden waren.

Op 20-6-1629 werden Reijer Adriaensz, Huijbert van Overdam en Augustijn Jansz, allen met hun huisvrouw, Cornelis Cornelis Maesz. de oudste, Cornelis Crijn Gijsbertss, Daem Coppelman, Anneken en Maijghen van Dalenoort, Cornelis Gerrits van Dalenoort, Cornelis van Bommel, Cornelis Goes, en Willem Arisse uit de Oosseweerd voor verhoor gedagvaard, omdat ze volgens de placcaten vervallen waren in boeten van f 200,- voor de hoofddader Reijer Adriaensz. en van f 50,- voor de andere beschuldigingen.

In juni 1631 diende Reijer Adriaensz. een uitvoerig rekest in, waarin hij o.a. verklaarde, dat "enige sijne vijanden en quaet gunstigen den gemelte Heere Maerschalcck" hadden ingelicht "ende sinistre getuijgenissen geabuseert hebben tot nadeel van hem suppliant", en dat hij deze vijanden er ook van verdacht "niet lanck te voren hem suppliant een berch met weijt aen brant gesteecken" te hebben, waardoor hem "meer als vier duijsent guldens schade gedaen was"; hij beroep zich op "die dware lasten ende ongelden tot des vaderlants dienste" die hij moest opbrengen; tenslotte verzocht hij ingelicht te worden, welke wetsartikelen hij had overtreden en wie tegen hem verklaringen had afgelegd.

Of dit rekest gunstige gevolgen heeft gehad, was niet te achterhalen. Het tweede geval vond plaats 's morgens tussen acht en negen uur op 4 of 16 maart 1629 (beide data worden in de akten genoemd) op de ridderhofstad Groenesteijn in Neerlangbroek. De hoofdschuldigen waren hier "de erfgenamen van Cornelis de Ridder" (18), n.l. zijn zoons, de Jonkers Gillis en Jasper de Ridder van Groenesteijn, (19) de bewoners van het kasteel. Verder werden op 20-6-1629 als mede-schuldigen gedagvaard: Herman Samuelsz. (20), en zijn vrouw, de vrouw van Adriaen van Noort en Thonis Jansz., allen wonende aan de Melkweg onder Wijk, de huisvrouw van Jan Willemse van Dam in Overlangbroek, Oth van Ommeren, Cornelis Elisz., en Trijntgen, dochter van Ros Jansz. (21) allen wonende tot Darthuijsen.

Op 26-6-1629 beklagde mr. Cornelis Vosch, de advocaat van de jonkers, zich namens hen bij het Hof wegens de vernielingen en de schade, die de substituut van de Maarschalk, Jan Geerbrantsz. met zijn dienaars bij de huiszoeking in maart 1629 op Groenesteijn hadden aangericht.

Op 6-7-1632 diende genoemde advocaat een rekst in, waarin geprotesteerd werd, dat de rechtszaak na een bestand van drie jaren nu weer opnieuw werd opgehaald, dat er van hunnentwegen op 4 (16 ?) maart 1629 niemand was uitgenodigd te komen en dat er zelfs "luijden van de gereformeerde religie" aanwezig waren geweest. Het Hof oordeelde echter op 15-1-1633 die bezwaren "frivool ende impertinent" en dat er geen "spolie (plundering) bij (door) Jan Gerrebrantsz. van de goederen van Gillis ofte Jasper de Ridder gecomiteert soude sijn".

De verklaring van de Jonkers, dat er niemand - dus ook niet de dienstdoende priester - was uitgenodigd, geeft me aanleiding te veronderstellen, dat die priester als tijdelijk bewoner en familielid al langer op Groenesteijn aanwezig was. Mogelijk mag deze namelijk geïdentificeerd worden met Jonker Egidius (Gillis) de Ridder van Groenesteijn, zoon van Dirck Antonisz. en Cornelia Gillisdr. van Schaijck, en zowel van vaders- als moederszijde een volle neef van de jonkers op Groenesteijn.

Egidius was van omstreeks 1622 tot zijn dood in 1658 (met onderbreking van de hierna te noemen periode van zijn verbanning) in de stad Utrecht werkzaam als pastoor in de statie Abstede. In 1628 werden er beschuldigingen tegen hem ingebracht door Simon Logier, ambtman van het Domkapittel, als gevolg waarvan hij uit de stad werd verbannen. Het ligt voor de hand, dat hij zich toen tijdelijk op het voorvaderlijk bezit bij zijn neven (en niet op Rijnesteijn (22) heeft teruggetrokken en daar (en op het Wed?) in het geheim priesterlijke functies heeft uitgeoefend. Mogelijk als gevolg van de verwickelingen in 1629 is hij daarna haastig "uijtlandigende uijt sijn lieff vaderlandt" geworden,

misschien bij zijn broeder Jan, die monnik was in de abdij van Averbode in de zuidelijke Nederlanden. Nog in 1633 verdedigde zijn moeder hem krachtig bij de raad der stad - en blijkbaar met gunstig gevolg - tegen Logiers "accusatie contrarie de waarheijt, maer tot laesie (krenking, schade) van haar soone in sijn eere ende goede reputatie, mitsgaders tot laesie van sijn geheele familie ende vrunden" (23).

De beide processen hadden een slepend verloop. Steeds weer worden er door advocaten van beide partijen verzoeken om copieën van verbalen en getuigenissen, verzoeken tot uitstel om voor het Hof te verschijnen, e.d. ingediend.

Blijkens een aantekening op één der akten was het proces in 1639 nog steeds niet afgewerkt.

Hoe het vonnis ten slotte luidde, is me niet bekend geworden.

In de Criminele Sententies van het Hof Provinciaal van Utrecht, 1622-1668 (24), vond ik wel de vonnissen uit 1651/1652 betreffende het Schalkwijkse geval, die ik al kende uit de gedrukte uitgaven, maar jammer genoeg niet wat ik zocht: de uitspraken over de gevallen op het Wed en op Groenesteijn. Het relaas geeft ons m.i. toch wel een aardige kijk op een bepaalde episode uit de geschiedenis van het gebied tussen Rijn en Lek.

Tot slot mijn hartelijke dank aan ds. M.S.F. Kemp, die indertijd mijn aandacht vestigde op het dossier van mr. Jacob Zas.

A. Pastoors.

Aantekeningen.

- (1). afgedrukt in "Tussen Rijn en Lek, 1971, afl. 2.
- (2). waarschijnlijk Tijmen Aertssoen Ketel, pachter van woning en weiland in Tull, wiens erfgenamen in 1658 vermeld worden wegens achterstallige pachtgelden van hun vader, cf. Friederichs: "Das Utrechter Geschlecht de Ridder", blz. 88.89.

- (3). misschien een kleinzoon van Peter Jansz. uit Schalkwijk, die op 27-2-1583 burger der stad Utrecht werd.
- (4). Rijksarchief Utrecht, nr. 252, pak 20.
- (5). Gemeentelijk Archief Utrecht, nr. 188.
- (6). Maris: Repertorium Stichtse Leenprotocollen, nr. 455.
- (7). Augustijn Jansz., zoon van Jan Augustijnsz., huwde mei 1615 met Elsgen Hansdr. de Roij, uit Alendorp (Vleuten). Augustijn en zijn broers Egbert en Gijsbert woonden later in Utrecht, hun kinderen voeren dan de naam Van Werkhoven. Augustijns zoon Jan van Werkhoven trouwde in 1651 in Utrecht met Aeltgen Gijsbertsdr. Stultingh, dochter van de jongste broer van Anna Gerrits.
- (8). Huijbert Gerrits van Overdam woonde in Vechten, hij maakte 23-7-1625 huwelijksvoorwaarden met Teuntgen Cornelisdr. bij notaris Claes Verduijn te Utrecht.
- (9). Adriaen Damen van Dalenoort, zoon van Daem Willem Woutersz. te Odijk, en Adriana Cornelisdr. van Overdam, was gehuwd met 1) in 1596 Cornelia Gelisdr. en 2) Annighen Cornelisdr.; zijn dochter Anneken, geboren in 1610 uit het tweede huwelijks, huwde in of kort na 1636 met Cornelis Antonisz. de Ridder, zij woonden op haar ouderlijke boerderij in 't Goy.
- (10). uit Werkhoven, hun achternaam was Van Rijn, een van genoemde zoons trouwde 4-2-1647 in Vleuten met Cornelia Jan Gerrits van Op Spijcksdr.
- (11). misschien een De Cruijff?
- (12). mogelijk een Pouw?
- (13). Cornelis Gerrits van Dalenoort de jongste, woonde op de Wetering te Odijk, gehuwd met: Elsgen Hermansdr.; zijn vader Gerrit Damen van van Dalenoort te Odijk was een broer van Adriaen, genoemd onder (9).

- (14). Meus (Bartholomeus) Claesz. de With, woonde op de Steenweerd in Honswijk, de eerste vrouw van bovengenoemde Cornelis Maesz. van Rijn, Aeltgen Gijsberts van Schaijck, was een tante van Meus, n.l. een zuster van zijn moeder Nellichgen Gijsberts van Schaijck; zoon Comelis Meusz. huwde later met Weiijntje Meijndertsdr. van Griffensteijn.
- (15). Comelis Gerrits van Dalenoort de oudste, woonde op de Hoek te Odijk, eveneens zoon van Gerrit Damen; deze Comelis huwde in 1622 met Gerrichgen Lambertsdr. van Bommel, weduwe van Herman Jansz. de Roij.
- (16). Willem Arisse was de broer van Reijer Adriaensz. op het Wed, hun moeder was Aertgen Reijersdr. (Vinck ?), weduwe van Adriaen Eelghissoen. Willem Arisse huwde 30-7-1629 te Schalkwijk met Teuntgen Cornelis Baersdr., hun zoon Adriaen Willemsz. trouwde met Adriaentje Rochus Biesersdr., weduwe van Adriaen Anthonisz. de Ridder uit Schalkwijk, een broer van Comelis, genoemd bij (9), zij waren verre achtereveen van de hierna te noemen jonkers op Groenesteijn. De kinderen van Adriaen Willemsz. en Adriaentje Bieser noemden zich ook Van de Leemkolk, hoewel ze niet woonden op de boerderij met die naam.
- (17). Jan Cornelis Stultingh, broer van Anna Gerrits, hij was in 1611 te Utrecht gehuwd met Willemken Aertsdr. van Wijckerslooth, dochter van Aert Gijsbertsz. en Quirina Claesdr. de Leeuw, Willemken was weduwe van Adriaen Lamberts van Nieuwenhuijsen, die buiten de Wittevrouwenpoort had gewoond.
- (18). Jonker Comelis Antonisz. de Ridder van Groenesteijn, overleden in 1618, gehuwd met Catharina Gillisdr. van Schaijck, overleden in 1637.
- (19). Gillis (1594-1667) en Jasper zijn beide officier geweest in keizerlijke dienst en ongehuwd overleden.

- (20). Herman Samuels Vernooij.
- (21). Ros Jansz. van Broeckhuijsen, gehuwd met Cornelia Samuels Vernooij.
- (22). De broeders Dirck en Cornelis Antonisz. de Ridder van Groenesteijn hadden op 2-4-1601 de ridderhofstad Rijnesteijn te Cothen gekocht, na hun dood bleef Rijnesteijn gemeenschappelijk bezit van hun beider kinderen tot de verdeling der bezittingen in 1640, toen het eigendom werd van Cornelis, de oudste broer van Egidius. Omstreeks 1629 werd Rijnesteijn bewoond door Ulrich van Cleef, die het van de eigenaren gehuurd had, cf. Wittert van Hoogland: "Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtse Ridderhofsteden en Heerlijkheden", in voce Rijnesteijn.
- (23). cf. Friederichs, blz. 71 en Rijnsoever: "Sint Maarten in de Tolsteeg", blz. 22.
- (24). Rijksarchief Utrecht, recht. arch.nr. 99-7/8.
-